

Czesław Madajczyk

Razhajanja glede okupacijske politike v prvi polovici leta 1943

Jeseni leta 1942 je neugodni razvoj dogodkov na bojišču začel zelo oteževati položaj sil Osi. V odgovor na ameriško izkrcaje v francoski severni Afriki, 8. novembra, je Wehrmacht tri dni kasneje vkorakal v francosko prestolnico, v t.i. svobodno območje, ki je še bilo pod nadzorom vichyjske vlade. V Grčiji so zamenjali ministrskega predsednika kolaboracijskega režima, ki ni več obvladoval položaja v državi. Imenovanje novega režima Erika Scaveniusa na Danskem, le dan po invaziji v Afriki, pa z njo ni bilo povezano, saj se je ta zamenjava po naročilu Berlina pripravljala že več tednov. Tudi zasedba južne Francije in zamenjave v vodstvih Grčije in Danske so bili le ukrepi za poostritev nemško-italijanskega nadzora nad temi ozemlji. Isti mesec, 23. novembra, je Rdeča armada pred Stalingradom obkolila 6. nemško armado pod poveljstvom feldmaršala von Paulusa, ki se je končno predal 2. februarja 1943.

Arthur Seyss-Inquart¹ je 19. januarja 1943 predlagal Himmlerju spremembo politike na Vzhodu. Po njegovem mnenju bi bilo tam mogoče izvajati politiko, s katero bi Nemčija pridobila milijon vojakov. Predlagal je, da bi vojno nadaljevali s političnimi sredstvi in na ta način prišli do zmage. Vzrok za polom okupacijske politike v Belorusiji je videl v partizanskem bojevanju nasprotnikov. Poraz pri Stalingradu je vznemiril tudi Quislinga, glavnega norveškega kolaboranta. Njegova spomenica "Über die russische Frage" ima isti datum kot kapitulacija 6. nemške armade. Marca je Quislinga sprejel Himmler, kateremu je predlagal, naj Nemčija v 140-milijonski Rusiji postavi marionetno vlado, podobno kot je storila Japonska na Kitajskem, nato pa sklene z njo premirje, da bi tako Ukrajino postavili proti Rusiji in ustvarili veliki evropski blok. Domišljal si je, da se bo na sovjetskih prostranstvih prijelo geslo "Rusijo Rusom!" in da bo tam mogoče ustanoviti ter širiti nacistično gibanje. Quisling se je poleg tega navduševal nad angleškimi metodami gospodovanja nad Indijo in je predlagal, da bi jih uvedli na zasedenem ozemlju v Sovjetski zvezi.

Na tem mestu želim predvsem izpostaviti ne popolnoma pojasnjeno pobudo Josepha Goebbelsa, ministra za propagando. On se je še najbolj zavedal resnosti vojaškega položaja na prelomu med letoma 1942 in 1943, zato je pozorno spremljal dogajanje na zasedenih ozemljih. Med tamkajšnjim prebivalstvom, katerega veselje nad rusko zmago pri Stalingradu se je mešalo s strahom in sovraštvom do komunizma, se je vedno bolj krepilo ne le upanje na poraz Nemcev, temveč tudi na to, da bi si ti in Rusi prizadejali čimveč izgub.

Prvega februarja 1943 si je Goebbels zapisal v beležko, da bo poskušal od Hitlerja dobiti soglasje za objavo razglasa, ki bi ga Nemčija sporočila sovjetskemu ljudstvu in si tako olajšala pot do zmage v vojni na Vzhodu.² O vsebini razglasa se

¹ Seyss-Inquart je bil do leta 1940 namestnik generalnega gubernatorja v okupirani Poljski, kasneje pa državni komisar v okupirani Nizozemski.

² *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*. Teil II, Band 7, str. 237.

je nekaj dni kasneje po telefonu pogovarjal z generalom Kurtom Zeitzlerjem, poveljnikom štaba OKH, ki mu je naslednji dan predložil svoje pripombe. Goebbels je vedel, da imajo o tej zadevi podobno stališče tudi Ministrstvo za zunanje zadeve in Giuseppe Bastianini, italijanski državni sekretar za zunanje zadeve. Menil je, da bo najbolje, če predstavi Hitlerju projekt o "vzhodnem razglasu" skupaj z Alfredom Rosenbergom, ki mu je bilo podrejeno državno Ministrstvo za zasedena ozemlja na Vzhodu. Vendar je imel slednji drugačne, bolj velikopotezne načrte, in je 12. februarja Hitlerju sam poročal o zadevi *Ostproklamation*, ne da bi poskušal od njega dobiti soglasje ali odklonilno mnenje. Firer je sicer privolil v "omejeno politično kolaboracijo" na zasedenem ozemlju v Sovjetski zvezi, predvsem s kozaki, imel pa je zadržke do predloga, da bi pri protisovjetskih dejavnostih na Vzhodu uporabili vojnega ujetnika, generala Andreja Vlasova.³ Na vzhodna ljudstva se je bil pripravljen obrniti šele potem, ko bi tam začel novo ofenzivo. Ukazal je tudi, naj zadevo uskladijo z Goebbelsom.

V Goebbelsovih 'dnevnikih' ne najdemo po 7. februarju skoraj tri tedne nobene beležke, ki bi se nanašala na razglas. V tistem času je bil namreč zaposlen s pripravo govora, ki ga je imel 19. februarja v Sportpalastu. Kljub temu je v tem času poskušal spraviti v tek propagando na Vzhodu. Ob deseti obletnici prevzema oblasti se je skliceval na Hitlerjev razglas, ko je izjavil, da bodo Nemci, s svojo vojsko in zavezniki, ali zmagali - in z njimi tudi Evropa - ali pa bo Vzhod uničil starodavno evropsko kulturo. Dne 15. februarja je Goebbels kot šef za propagando v NSDAP razposlal najvišjim delavcem v stranki in okrožnim vodjem za propagando okrožnico o odnosu Nemčije do evropskih narodov.⁴ V dogovoru z državnim kanclerstvom in v skladu z navodili državnega Ministrstva za zasedena ozemlja na Vzhodu je zahteval, naj se upoštevajo naslednja navodila:

1. vse evropske sile, s tem pa tudi vzhodne narode, je treba vključiti v boj proti "judovskemu boljševizmu";⁵

2. celotni propagandni aparat je treba vpreči za dosego zmage v vojni, vzhodnim narodom pa vcepiti prepričanje, da je zmagla Nemčije zanje koristna;

3. pripadnike vzhodnih narodov, ki so za nemško zmago, je treba prenehati obravnati kot živino in barbare. Ni jih dovoljeno žaliti ali poniževati v propagandnih sporočilih in uradnih besedilih;

4. "Nove ureditve" ni dovoljeno predstavljati na način, ki bi ustvarjal vtis, da je cilj nemških oblasti trajno izvajanje prisile. Zato niso dopustne izjave, da želijo Nemci iz vzhodnoevropskih držav narediti kolonije, da je to cilj tamkajšnje politike, da obravnavajo zavojevane ljudi kot objekte za plenjenje in podobno. To namreč krepí odporniško gibanje in daje sovjetski propagandi dodatne adute;

5. Treba je opustiti vsakršne govornice o izseljevanju vzhodnih narodov in naseljevanju nemškega ljudstva na njihovi zemlji oziroma o germanizaciji;

6. Priporočljivo je poudarjati pozitivne lastnosti okupiranih narodov, kot so hrabrost, delavnost, hrepenenje po svobodi in sovraštvo do komunizma;

³ Arhiv Glavne komisije za raziskovanje Hitlerjevih zločinov, Varšava. Akti s procesa zoper Buhlerja, zv. 10, str. 170.

⁴ Okrožnico je obravnaval Lucjan Dobroszycki: *Die legale polnische Presse im Generalgouvernement 1939-1945*. München 1977.

⁵ Del besedila je bil objavljen v *Anatomie der Aggression*, Berlin 1972; v celoti pa v Bundesarchivu v Koblenzu (dalje BA), Slg Schumacher /484.

7. Treba je opustiti vse, kar otežuje sodelovanje s krajevnim prebivalstvom, če je

to potrebno za dosego zmage, in se vedno zavedati, da previdnost v izjavah pomeni manjšo izgubo nemške krvi in lažjo pot k dokončni zmagi.

Pet dni kasneje je Himmler kot Reichsführer SS (nadalje RFSS) poslal Goebbelsovo okrožnico Obergruppenführerju SS, Gottlobu Bergerju, šefu glavnega štaba SS, ki naj bi jo nato sporočil vsemu esesovskemu aparatu in policiji. V spremnem pismu je bilo poudarjeno, kako velikega pomena je ta okrožnica in da je v njej zapisane direktive treba izpolniti.⁶ Postavlja se vprašanje, ali je Himmler, ko je sprejel okrožnico šefa propagande NSDAP, bil prepričan, da bo v njej predlagana taktika zares pripomogla k zmagi v vojni.⁷ Bržkone se je še sveže spominjal Hitlerjeve zavrnitve njegovega predloga o dodelitvi omejene avtonomije pribaltskim deželam v zameno za mobilizacijo njihovih prebivalcev v Waffen SS. Če se je strinjal z vsebino okrožnice, kako je potem mogoče, da so pri SS še isto jesen objavili brošure, v katerih se je o vzhodnih ljudstvih govorilo kot o podljudeh? Dati odgovor na to vprašanje bi bilo preuranjeno. Presoja o njegovih resničnih namerah še dodatno otežuje dejstvo, da se je 20. februarja, ko je bilo pismo poslano Bergerju, v Vojnem stanu v Vinici pogovarjal s Hitlerjem, kar utemeljuje domnevo, da je okrožnico, ki jo je bil slednji odobril, tudi razposlal.⁸

Goebbelsova okrožnica je dosegla upravo Generalnega gubernatorstva na zasedenem delu Poljske 22. februarja. Še isti dan je generalni gubernator Hans Frank o njej obvestil okrožne gubernatorje, s katerimi je bil ravno na posvetu. Dva visoka uradnika iz njegove administracije, ki sta bila namenjena v Berlin, naj bi se tam prepričala, ali velja okrožnica tudi za Poljake. Ne da bi počakal na potrditev iz Berlina, je Frank že naslednji dan gubernatorjem, ki so še kar razpravljali o vlogi visokih uradnikov v propagandnem aparatu, posredoval svojo odločitev, da okrožnica stopi v veljavo in postane zavezujoča takoj. Lucjan Dobroszycki pojasnjuje to Frankovo dejanje kot namen vsiliti izvršeno dejstvo, kar bi ustrezalo njegovi okupacijski politiki, ki sta jo SS in policija večkrat obšli. Vendar so v naslednjih dneh policijske oblasti začele izpodbijati njegovo tolmačenje okrožnice. Zadeva je postala eden glavnih adutov v rokah višjega poveljnika SS in policije Friedricha W. Krügerja v njegovi že skoraj izgubljeni osebni tekmi s Frankom. Dilemo je razrešila razsodba kanclerstva NSDAP, da Poljaki ne sodijo k "vzhodnim narodom".

Februarsko okrožnico so v Generalnem gubernatorstvu nadomestili z direktivami iz Goebbelsovega resorja z dne 18. marca. Te so dopuščale samo manjše in nepomembne ublažitve na področju propagande, ki naj bi Poljakom dale vtis, da jim Nemci ne odrekajo pravice do obstoja, pravice do življenja. Odtlej Poljakov ni bilo več dovoljeno izenačevati z Judi, temveč si prizadevati za pridobitev naklonjenosti delovnih ljudi in jih vzpodbujati za odhod na delo v rajh.

⁶ BA, Slg Schumacher /484; NS 19 neu/279.

⁷ Leta 1942 je Himmlerja še posebej zanimal t.i. program generala Tanake kot koncept aneksije v največjem obsegu. Poznal je tudi program Matsuoke, zagovornika ustanovitve velikoazijskega območja pod japonsko prevlado (BA, NS 19 neu/2751).

⁸ Zapiski v koledarju RFSS.

Goebbelsova okrožnica je naletela na še veliko bolj zapleten položaj na zasedenem ozemlju v Sovjetski zvezi,⁹ kar je bilo po stalingrajskem porazu razumljivo. Prvi odgovori na ta neuspeh so bili Rosenbergova decembrska direktiva in ukazi poveljnikov armadnih skupin v vojaško-operativnih conah "A" (Verhaltensbefehl,

z dne 17. 2. 1943), "Sredina" (z enakim datumom) in "Jug" (26. 2.). Poveljniki teh skupin so iz taktičnih razlogov predlagali izboljšanje življenjskih razmer ljudi (ustrezno oskrbo s hrano, zagotovitev socialne varnosti, ureditev šolstva, spremembo kmetijskega sistema, prostovoljnost odhoda na delo v rajh in versko strpnost). Teh ukazov ni bilo dovoljeno dati v javnost,¹⁰ da ne bi prebivalstvo začelo postavljati svojih zahtev in bi ne bilo razočarano, če razmer ne bi uspelo izboljšati.

Goebbelsova okrožnica je veljala tudi za zasedeno ozemlje v Sovjetski zvezi, ki je bilo pod nadzorom državnega Ministrstva za zasedena vzhodna ozemlja. Poslana je bila vodstvu tega resorja, to pa jo je v prvih dneh marca poslalo državnim komisarjem v Ukrajini in Belorusiji ter pristojnim v poveljstvih armadnih skupin. Upoštevajoč decembrske zahteve vojaškega poveljstva o angažiranju vojnega ujetnika generala Andreja Vlasova (kar je podpiral tudi Rosenberg) in na osnovi Goebbelsove februarске okrožnice je poveljnik armadne skupine "A" izdal podrejenim povelje, ki je upoštevalo izkušnje iz zime 1942-43. Glede drugih skupin vemo, da maršal Ewald von Kleist, poveljnik skupine "Jug", takega povelja ni izdal zaradi prevelikih nesoglasij glede ureditve kmetijskega sistema oziroma reprivatizacije v kmetijstvu. Rosenberg se je 3. aprila obrnil na poveljstvo kopenskih sil OKH s pismom, v katerem se je izrekel za enotno politiko v Ukrajini in opozoril na Goebbelsovo okrožnico, ki jo je bil odposlal tamkajšnjemu državnemu komisarju. Nisem povsem prepričan, ali je bila ta poteza okrožnici v prid ali v škodo. Naslednje pismo OKH z dne 9. aprila je potrdilo, da okrožnica ustvarja nove razmere in zahteva enotno ravnanje. Nanjo se je v pismu z dne 20. aprila večkrat skliceval tudi državni predstavnik Ministrstva za zasedena vzhodna ozemlja pri vojaški skupini "Jug".

V nadaljnji korespondenci ministrstva lahko najdemo zadržanost posameznih organov oblasti do navodil v Goebbelsovi okrožnici, ki so jih imeli za pretirane in so jih dejansko le navidezno ali delno spoštovali. V takšnih razmerah je bilo predlagano, naj državno Ministrstvo za zasedena vzhodna ozemlja skupaj z OKH pripravi odlok, ki bo na splošno urejal odnos Nemčije do zavojevanih vzhodnih ljudstev. Tudi tukaj ni prišlo do soglasja.

Tako se Goebbelsova okrožnica, ki jo je sam označil za propagandno direktivo ("Propagandaanweisung"), ni v polnosti uveljavila ne na območju pod Rosenbergovim nadzorom ne na zasedenih ozemljih Poljske in Češke. Čeprav je Karl H. Frank, najvišja osebnost v okupacijski upravi češko-moravskega protektorata, po eni strani okrožnico zelo hvalil, pa je po drugi govoril o totalni vojni in grozil privržencem Eduarda Beneša, predsednika v izgnanstvu, s koncentracijskim taboriščem. Kako se je Goebbels odzval na take govornice je razvidno iz njegovega dnevnika, kamor je 28. februarja zapisal: "To se počne, vendar se o tem ne govori."¹¹

⁹ BA, R 6/140, str. 25-80.

¹⁰ Ukaz je bil izdan ustno, s prepovedjo njegove objave do nadaljnjega.

¹¹ "Man tut so etwas, aber man spricht nicht darüber". *Die Tagebücher*, Teil II, B. 8, str. 436.

Slab mesec po izdaji okrožnice, 13. marca, je Goebbels stopil pred tuje novinarje v Berlinu, da jim predstavi osnove zamisli o oblikovanju "nove Evrope". Prepričeval jih je, da je trdo ravnanje z nekaterimi narodi zahtevala vojna logika in da se bo uporabljalo samo do konca vojne. Kot je dejal, se "nova ureditev" ne bo rodila iz prisile, temveč s prostovoljnim sprejetjem. Nekateri narodi bodo imeli po vojni možnost svobodno izbirati politično ureditev, celo tradicionalno demo-

kracijo. Silam Osi pa je pridržal pravico do zaščite interesov manjših evropskih narodov, da bi se tako izognili zunanjemu vmešavanju v njihove zadeve.

Očitno februarska okrožnica ni bila Goebbelsov zadnji poizkus vplivanja na taktiko okupacijske politike na Vzhodu. O tem priča elaborat o pomanjkljivostih neenotne politike,¹² ki ga je pripravil referat za politično propagando v njegovem resorju. V njem ugotavlja pomanjkanje osrednjega organa, ki bi okupacijsko politiko v posameznih državah usklajeval s splošno državno linijo. Kot posledico tega je navedel trenja glede tega na Nizozemskem, Norveškem in Balkanu, preveliko število tistih, ki odločajo, nesoglasja z italijanskimi oblastmi in spore med vojaškimi ter civilnimi oblastmi. Kot zgrešeno je kritiziral strategijo Rosenbergovega propagandnega aparata, ki je skušal krajevno prebivalstvo pripraviti k sodelovanju le z negativno motivacijo, kot je odpor do boljšeizma. Ocenil je, da je v zasedenih deželah od 80 do 90 odstotkov prebivalstva protinemško nastrojenega. Avtor elaborata je ugotovil, da bi v primeru zavezniške invazije to prebivalstvo Nemcem delalo težave, pri čemer se ne bi mogli zanašati na dejstvo, da je večina nerazpoložena do komunizma, ker to takrat ne bi bilo pomembno.

Z ozirom na takšno situacijo je predlagal naslednje ukrepe: vojaške in civilne voditelje podrediti državni vladi in ustanoviti osrednji organ za izvajanje okupacijske politike; poleg izvajanja antiboljševiške propagande nujno tudi objaviti uradno izjavo o prihodnosti evropskih narodov; odpoklicati državne pooblaščenca z zasedenih območij in zmanjšati število uradnikov; narodnostno politiko izvajati na prikrit način; firer je dolžan izkazati podporo nacističnim organizacijam, ki delujejo na zasedenem ozemlju, ker se v njih zbirajo le ljudje z obrobja družbe in izdajalci domovine; ministrstvo za propagando mora izvajati enotno propagando po navodilih osrednjega organa za okupacijsko politiko; zmanjšati število posegov v življenje prebivalcev zasedenih krajev.

Sklepamo lahko, da je bil ta elaborat pripravljen za primer, če bi se posrečila zakulisna prizadevanja za ponovno vzpostavitev nekdanjega državnega režima. Čeprav še ni popolnoma pojasnjeno, kdo vse je navdihoval in podpiral prizadevanja za spremembo okupacijske politike na Vzhodu, so pri tem vsekakor imeli svoj vpliv Rosenberg, Goebbels, vojaško vodstvo OKH in ministri Albert Speer, Lutz Schwerin von Krosig ter Karl Rash iz Dresdenske banke.

Nič manj pomembna od nemških niso bila italijanska prizadevanja za spremembo okupacijske politike. Italijani so bili vznemirjeni zaradi Atlantske listine, podpisala sta jo 14. avgusta 1941 Roosevelt in Churchill, ki je jasno začrtala po-

¹² BA-Militärarchiv v Freiburgu, R 55/1432, str. 10-23. Avtor elaborata, ki ga je naročil državni podsekretar, je bil dr. Scheler. Bivši Goebbelsovi sodelavci so javno kritizirali cilje državne politike na Vzhodu. Najbolj prodorno kritiko je objavil dr. Eberhardt Tauber v drugi polovici leta 1942 in na začetku leta 1943.

vojno ureditev sveta in je zadevala predvsem države, ki so bile pod okupacijo sil Osi. Italijani so predlagali spremembo okupacijske politike potem, ko njihovo nagovarjanje Berlina, naj si prizadeva končati vojno na Vzhodu in sklene ločeni miri s Sovjetsko zvezo, ni dalo sadov.

Glavni zagovornik zamisli o pripravi Evropske listine v odgovor na Atlantsko je bil Bastianini, ki je od 5. aprila 1943 opravljal dolžnost zunanjega ministra pod neposrednim nadzorom Mussolinija. Bastianini je 11. februarja v prvem razgovoru s Hansom G. von Mackensenom, nemškim veleposlanikom v Rimu, izrazil obžalovanje, ker sile Osi na propagandnem področju niso izkoristile vseh možnosti, da bi konkretnije predstavile prihodnjo podobo Evrope,¹³ zaradi česar so se zdaj znašle v slabšem položaju kot zavezniške države, ki so svoj program svetovne ureditve že objavile. Že v naslednjem razgovoru 23. februarja z Ottom von Bismarckom, svetnikom iz nemškega veleposlaništva, je Bastianini, poleg vprašanja Tirolske, načel tudi vprašanje javne razglasitve političnih ciljev sil Osi. Menil je, da si okupirane države ne morejo želeli zmage koalicije Osi, če ne vedo, kakšno mesto v Evropi jim je ta namenila po vojni. Zavedal se je, da je težko dobiti vojno samo z orožjem, zato je pozval k objavi "nosilne ideje". Čeprav je pričakoval, da bo to ključna tema na bližnjem srečanju Mussolinija in Ribbentropa,¹⁴ se tega vprašanja na srečanju, ki je trajalo od 25. do 26. februarja, niso dotaknili; to velja zlasti za nemško stran.

O tej temi so spregovorili šele 9. aprila, med srečanjem Hitlerja in Mussolinija v Salzburgu. Italijani, ki so se bali, da so nemške metode zatiranja številnih narodov slejkoprej obsojene na neuspeh, so vztrajali, da je treba zavojevanim deželam dati vsaj kanček upanja. Predlagali so izdelavo programa, ki bi okupiranim evropskim državam obljubil delež pri končni zmagi in jih s tem pritegnil k sodelovanju s silami Osi. Med srečanjem je Bastianini ponovil Ribbentropu svoj pogled glede postavljanja pogojev majhnim državam in ga spomnil na negativne izkušnje francoske revolucije.¹⁵ Kot "prekaljeni fašist" se je bal, da bodo Italijani potisnjeni na kolena, če z Nemci ne sprejmejo nobenega ukrepa. Poudaril je, da je treba pripraviti vsaj deklaracijo o osnovah pravičnega ravnanja, če se hočejo upreti šopirjenju Anglosaksoncev, ki se imajo za vladarje sveta. Vendar pa je bil Ribbentrop mnenja, da bi nepremišljene izjave lahko povzročile več škode kakor koristi. Pri tem se je skliceval na Hitlerja, ki sam ni hotel buditi upanja in dajati obljub, še posebej v sedanjem slabem vojaškem položaju, ko je lahko le upal na skorajšnji uspeh na vzhodni fronti. Kljub temu pa je Bastianiniju obljubil, da bo italijanski predlog o evropski deklaraciji posredoval Hitlerju še pred njegovim srečanjem z dučejem.

Salzburško srečanje je bilo le na pol uspešno. V uradnem sporočilu o sklepih srečanja je bila zapisana le zelo splošna izjava o pravici narodov do svobodnega razvoja in potrebi po skupni obrambi zahodne civilizacije ter deklaracija o sodelovanju in enakopravnosti. Po Bastianinijevem mnenju je bilo dane obljube treba hitro uresničiti, če so si želeli zagotoviti odmevnost in zaupanje v Evropi. Dne 21. aprila se je italijanski minister obrnil na Ribbentropa s pismom, v katerem je predstavil predlog o objavi Evropske listine in deleže posameznih držav v "paktu

¹³ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik* (dalje AzDAP), Serie E, zvezek V, dok. 119.

¹⁴ Prav tam, dok. 152, Mackensen o AA.

¹⁵ Prav tam, dok. 291, opomba IV 1943, ki se nanaša na "Europa-Erklärung".

treh".¹⁶ Skliceval se je na Mussolinijevo stališče, da se je treba opreti na politiko, kadar nasprotij ni mogoče razrešiti z orožjem.

Pogajanja glede objave Evropske listine je 13. maja nadaljeval veleposlanik Dino Alfieri v razgovoru z državnim podsekretarjem Gustavom von Steengrachtom. Kritiziral je "sistem prisile in zatiranja", sklicujoč se na ocene vodstva SS in policije, da postaja položaj v okupiranih državah "čedalje bolj delikaten". Alfieri se je spraševal, ali ima zamisel o objavi Evropske listine glede na miselnost nemškega vodstva sploh kakšne možnosti, da bo sprejeta v rajhu, in kako naj italijanska stran o tem prepriča nemško. Italijani so namreč na aprilski konferenci v Salzburgu dobili vtis, da za dučejev predlog med Nemci obstaja le "minimalno" zanimanje. Alfieri je tedaj privlekel na dan nov argument, namreč, da bi s tem za protikomunistično fronto lahko pridobili tudi podporo papeža.

Uradni odgovor Steengracha je bil poln nejasnosti. Izžareval je prepričanje, da jim s programom, katerega uresničitev je tako in tako zagotovljena z udeležbo v zmagoviti vojni, ne bi uspelo ustvariti duha evropske solidarnosti. Glede papeževe podpore protiboljševiški akciji je Steengracht odvrnil, da je ta imel dovolj časa za takšno odločitev. Alfieri je menil, da bi oblikovanje evropske protiboljševiške fronte - ki bi se ji lahko pridružile tudi določene politične sile iz anglosaških držav, ne da bi bili s tem ogroženi dučejevi in firerjevi načrti o "novi ureditvi" - vojno popolnoma osmislilo. Steengracht pa je v odgovor ponovil stališče nemške strani, da trenutne razmere še vedno niso primerne za objavo Evropske listine, in da hočejo Nemci ohraniti proste roke - tudi za uporabo sile - pri razpolaganju z materialnim bogastvom v evropskih delih pod njihovim nadzorom, kar bi jim pogoji evropskega sodelovanja onemogočali. Poleg tega bi objavo Evropske listine nekateri lahko razumeli kot znamenje nemške nemoči. V tistem času je bil Hitler še vedno prepričan, da ima dovolj sredstev za zmago v Rusiji. Zanj bi ugodne razmere za objavo listine morda nastale z novo nemško ofenzivo.¹⁷

Do naslednje izmenjave stališč je prišlo 10. junija, ob tretji obletnici vstopa Italije v vojno. Tokrat se je z Alfierijem pogovarjal Ribbentrop.¹⁸ Minister je veleposlanika obvestil o pripravah za začetek invazije na Balkanu in ukrepih za večjo varnost v okupiranih deželah, kar pa je bilo za Italijane le postranskega pomena. Zanimalo jih je predvsem vprašanje sodelovanja v Evropi, zato so želeli dobiti nemško soglasje za projekt Evropske listine. Ribbentrop je odvrnil, da se je o listini, ki bi vsebovala tudi določbo o spoštovanju neodvisnosti malih držav, še pred kratkim pogovarjal z Bastianinijem in da bi svetovno mnenje sprejelo to zamisel kot zapoznelo in znamenje nemoči. Zagovarjal je stališče, da se je mogoče zanesti le na oboroženo silo, ko pa bo dosežen dokončni uspeh v vojaškem spopadu, tedaj bo novo ureditev Evrope "mogoče doseči z eno samo potezo peresa". Alfieri je kljub vsemu vztrajal, da je Evropska listina potrebna iz psiholoških razlogov, kot odgovor na Atlantsko, in da so v tej že predolgo trajajoči vojni potrebne drugačne metode kot nasilje in zaslužjevanje narodov na zasedenih ozemljih. Ribbentrop se je znova zatekel k argumentu, da bi ta korak razumeli kot znamenje nemoči in, kar je še huje, da bi izzval nevarne ozemeljske spore med

¹⁶ Archivio diplomatico storico del Ministero degli Affari Esteri Rim (ADSME), Fondo Lancelotti, No 10.

¹⁷ ADSME, Fondo Lancelotti No 10; glej tudi AzDAP, Serie E, zv. VI, dok. 46.

¹⁸ Prav tam.

silami Osi. Alfieri je skušal načeti vprašanje položaja na Vzhodu, Ribbentrop pa se ji temu izognil tako, da je začel govoriti o Franciji kot primeru preblage nemške okupacijske politike. Po njegovem so dogodki v Severni Afriki pokazali, da se Francija v vojni nima namena postaviti na stran sil Osi, če pa bi se čutila le malo močnejšo, bi se jim začela upirati. Zaradi tega je treba v njej podvojiti število vojakov. Podobno bi se zgodilo tudi v drugih okupiranih državah, če bi Nemčija začela z njimi ravnati bolj popustljivo. Vse svoje moči in sredstva bi usmerile le v eno smer - proti Osi. Zato je "sila edina metoda za uveljavitev naše volje v Evropi".¹⁹ V prejšnji svetovni vojni so Nemci poizkusili sodelovati z zavojevanimi narodi in so ustanovili Poljsko v upanju, da bodo od nje dobili okrepitev v vojakah - na koncu pa so bili prevarani.²⁰

Še isti mesec je italijanski veleposlanik posvaril nemško stran, da toliko narodov ne bo mogla v nedogled držati v pokorščini in da jo bo to slejkoprej pripeljalo v resne težave. Po njegovem bi bilo narodom, ki so že štiri leta trpeli žrtve, pomanjkanje in preganjanje, nujno treba dati kanček upanja in jim privoščiti dobronamerno besedo. Poleg tega bi bilo treba ustvariti pogoje za sožitje med njimi in silami Osi ter poiskati skupne interese. Alfieri si je celo dovolil zastaviti vprašanje, ali so v Nemčiji po tako dolgi vojni res še prepričani v ugoden razplet dogodkov v okupiranih deželah. Pomanjkanju sodelovanja med Nemčijo in Italijo na področju evropske ureditve je veleposlanik postavil za vzor tesno sodelovanje zaveznikov.

Ribbentrop se na koncu pogovorov ni izrekel o tem, kateri od pogledov je bolj pravilen, izrazil pa je upanje, da bodo našli skupno rešitev. Kakorkoli že, naslednje srečanje Hitlerja in Mussolinija, 18. julija 1943 v severni Italiji, je potekalo v znamenju Bastianinijevega poraza. Obveljalo je namreč stališče, da je "čas za strpnost dokončno minil" in da bodo nad zavojevanimi narodi nadaljevali politiko sile in jim ne obljubljali nobene perspektive niti v propagandi.²¹

Še pred salzburškim srečanjem firerja z dučejem je Ribbentrop v svojem resorju ustanovil odbor za Evropo s tremi delovnimi skupinami. Njihove naloge so bile raziskovanje zgodovinskega razvoja evropskih držav, reševanje zahtevnih normativnih vprašanj v zvezi uresničevanjem "nove ureditve" ter vodenje in nadzorovanje predstavitve evropske zamisli v publicistiki.²² V navodilih, ki jih je 5. aprila dal odboru, je Ribbentrop naročil pripravo gradiva za pogajanja, ki naj bi jih Nemčija imela s posameznimi državami takoj po koncu vojne in na katerih naj bi si zagotovila prevlado (Vormachtstellung). Od propagande je zahteval, naj ustvari vtis, da je končni cilj Nemčije pravična "nova ureditev", ki bo evropskim narodom zagotavljala varno eksistenco in tesno sodelovanje. Državam je bilo dovoljeno obljubljati samostojnost in neodvisnost, čeprav je bilo znano dejstvo, kot je trdil Ribbentrop, da bo popolna varnost na celini odpravila potrebo po državnih mejah in suverenosti. Bilo je sicer treba obljubiti - a zelo na splošno - da bo vsak narod v novi Evropi dobil mesto, ki mu pripada, ni pa bilo dovoljeno spuščati se v podrobnosti. Poleg tega je bilo treba kar najhitreje predstaviti vojaške cilje sovraž-

¹⁹ "La forza, soltanto la forza é il metodo da impegnare per imporsi all'Europa." (ADSME, Fondo Lancelotti).

²⁰ Nanaša se na akcijo z dne 5. 11. 1916, oziroma manifest nemškega in avstrijskega cesarstva, s katerim je bila na splošno razglašena ustanovitev neodvisne poljske države ob podpori obeh velesil.

²¹ AzDAP, Serie E, Bd. VI, dok. 159.

²² *Anatomie der Agression*, dok. 38.

nikov in pri tem predvsem poudarjati grozečo nevarnost sovjetske dominacije v Evropi, ki je vznemirjala določene družbene kroge v okupiranih deželah in vlade v izgnanstvu. Ker so ti videli nevarnost predvsem v ilegalnih silah, ki jih je podpirala Moskva, je Nemčija upala, da se bodo še pred koncem vojne postavili na njeno stran. Zaradi tega je bilo treba razglašati, da bo povojna Evropa urejena tako, da v njej komunistična nevarnost ne bo več obstajala.

Takšno razglašenje okupacijske politike so začeli dosledno izvajati v okviru misije Hermana Neubacherja²³ po kapitulaciji Italije.

Prevedel Andrej Turk

Czesław Madajczyk

KONTROWERSJE WOKÓŁ POLITYKI OKUPACYJNEJ W PIERWSZEJ POŁOWIE 1943 R.

Streszczenie

Dosć dobrze zbadano już problematykę okupacji poszczególnych krajów europejskich przez państwa Osi podczas II wojny światowej. Mniej uwagi zwraca się na politykę okupacyjną Berlina i Rzymu na szczeblu centralnym. Jej poświęca autor ten przyczynek.

Sytuacja w krajach okupowanych nabrała na znaczeniu po niepowodzeniach militarnych państw Osi na przełomie 1942/1943 r., kiedy minister Goebbels rzucił hasło wojny totalnej. Wtedy z różnych stron odezwały się głosy, żeby pozyskać poparcie ludności z podbitych obszarów na drodze propagandowej szczególnie poprzez przedstawienie im pozytywnej perspektywy po wojnie wygranej przez koalicję faszystowską. Autor skupia uwagę na dwóch inicjatywach z tego okresu.

Pierwsza była propozycja Goebbelsa podjęcia ofensywy propagandowej skierowanej na kraje okupowane. Zapoczątkować ją miała proklamacja Hitlera do narodów wschodnich. Jednocześnie okólnik wydany przez niego jako kierownika propagandy NSDAP polecił zaprzestać ujawniania - jak dotychczas - celów podboju na wschodzie i traktowania tamtejszej ludności jako podludzi, czego zarliwym oredownikiem był Himmler i jego formacje SS. Autor wykazuje, że doszło do storpedowania tej inicjatywy, przedstawia stanowiska w tej sprawie, zajęte przez Hitlera i niektórych zarządców okupowanego terytorium. Goebbels, aspirujący do pokierowania akcją propagandową wobec narodów podbitych, nie uzyskawszy aprobaty Hitlera na wydanie Ostproklamation musiał się zadowolić wystąpieniem przed dziennikarzami zagranicznymi w Berlinie, w trakcie którego przedstawił zasady ukształtowania "nowej Europy", usprawiedliwił twarde metody traktowania niektórych narodów jako konieczność na czas trwania wojny.

Druga inicjatywa wyszła od Włochów zaniepokojonych sukcesami Anglosasów w Afice północnej. Bastianini, nowy minister spraw zagranicznych wystąpił z propozycją ogłoszenia Karty Europejskiej, która byłaby podobnym atutem propagandowym jak Karta Atlantycka. Włosi doszli do wniosku, że w warunkach przedłużającej się wojny nie da się utrzymać tak wielkiego terytorium okupowanego w spokoju przy pomocy siły, przemocy, trzeba tamtejszej ludności dać perspektywę, odwołując się do zagrożenia przez komunizm. Negocjacje w tej sprawie trwały od lutego do lipca 1943 r., prowadzone były na wysokim szczeblu także przez "wodzów" - Mussoliniego i Hitlera podczas ich spotkania w dniu 18 lipca. Strona niemiecka - niezależnie od obiekcji co do meritum propozycji włoskiej - argumentowała, że ogłoszenie Karty w okresie niepowodzeń militarnych będzie ewidentnym wyrazem słabości. W koncu dezaprobata niemiecka przeważała, uznano że czas tolerancji ostatecznie przeminał, decydować miała siła i wkład narodów okupowanych w zwycięstwo państw Osi.

Jedynym efektem nacisku włoskiego było powołanie Komitetu Europejskiego przez ministra Ribbentropa w jego resorcie. Miał on przygotować na moment zwycięskiego zakończenia wojny

²³ Podrobno glej C. Madajczyk: *Faszizm i okupacje*.

materiały do układów pokojowych z poszczególnymi zajętymi krajami, zakładając hegemonialną pozycję Rzeszy.